

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

V. 1918.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1918.

De dateering van het oudste goudgeld uit Rome's Munthuis, 242 of 217 vóór Chr.?

Het is een eigenaardig verschijnsel, dat niet alleen het zilver maar ook het goud in Rome zoo laat als muntmetaal werd gebruikt en dan nog slechts in zulk eene uiterst beperkte hoeveelheid. Ten tijde van Koning GYGES (687—652 vóór Chr.), kende men in Lydië reeds staters ¹⁾ van electrum (bleek goud). De gouden dareiken, zoo genaamd naar den Perzischen koning, die ze het eerst liet slaan, DAREIOS HYSTASPES (521—485), alsmede die van zijn opvolgers, zijn overbekend ²⁾.

Niet zoo in Rome. Niet vóór de tweede helft van de derde eeuw vóór Chr. zien wij gouden munten verschijnen.

Wel is waar treffen wij beide metalen eerder op Rome's geldmarkt aan, doch dan als baren, die naar het gewicht circuleerden en waarvan de Staat alleen het gehalte controleerde.

¹⁾ *British Museum Catalogue*. Ionia, London 1892, pl. I—III; F. LENORMANT, *Monnaies royales de la Lydie*, Paris 1876; B. V. HEAD, *The Coinage of Lydia and Persia*, London, 1877, pl. I.

²⁾ HERODOTUS, IV. 166; B. V. HEAD, *Historia numorum*, new ed., Oxford 1911, 825—829.

Zoo bestond er om een voorbeeld te noemen sedert het jaar 357 eene belasting van 5 % op de waarde van vrijgelaten slaven. De opbrengst hiervan werd, wel niet van de invoering af, maar toch reeds zeer vroegtijdig, in goud bijeengezameld (aurum vicesimarium) ¹⁾.

En VARRO leert ons: ²⁾

Nam lateres argentei atque aurei primum conflati atque in aerarium conditi.

De in het Aerarium Populi Romani in den Saturnustempel aan den voet van den Mons Capitolinus bewaarde gouden baren maakten het belangrijkste deel van de metaalreserve uit.

Zoo weten wij, dat toen men in 209 vóór Chr. gedurende den tweeden Punischen oorlog, door den nood der tijden gedwongen werd deze reserve aan te spreken, deze bleek te bestaan uit vier duizend pond goud ³⁾. Daarvan werden 500 pond aan de Consuls, Proconsuls, aan den Praetor LUCIUS VITURIUS, die Boven-Italia van vijanden gezuiverd had, gegeven; 100 pond goud kreeg Consul FABIUS; het overige goud werd gebruikt om uitgaven voor het in Hispania strijdend leger te bekostigen.

Welke goudstukken kwamen nu het eerst uit Rome's munthuis en onder welke omstandigheden?

Niet de aurei met den baardeloozen Januskop (twee offerende krijgslieden ⁴⁾). Het is niet aan den minsten

¹⁾ LIVIUS VII. 16.

²⁾ VARRO ap. NONIUM, s. v. Lateres p. 356 (GERLACH en ROTH).

³⁾ LIVIUS, XXVII. 10.

⁴⁾ Zie ons in 1917 den leden van het Muntgenootschap aangeboden *Overzicht van het Romeinsche muntwezen, vóór de invoering van den denarius*. bladz. 39.

twijfel onderhevig, dat deze buiten Rome en wel te Capua of in eene andere Campaansche plaats zijn geslagen.

De munten, die ons in dit opstel zullen bezighouden, zijn het z. g. n. «sestertii-goudgeld»: kop van Mars)(adelaar, keurig geslagen, artistiek bewerkte, zeldzame geldstukjes.

Er bestaat nu groot verschil van meening, wanneer deze munten in omloop zijn gebracht.

PLINIUS ¹⁾ geeft ons eene verklaring, die zoo op het eerste gezicht vrij duidelijk moet voorkomen:

Aureus nummus post annos LI ²⁾ percussus est quam argenteus, ita ut scripulum valeret sestertios videnos, quod effecit in librali ratione sestertiorum qui tunc erant \bar{v} DCCLX.

In het kort moeten wij er even aan herinneren, dat het nog geen uitgemaakte zaak is, wanneer het hier bedoelde zilverstuk, de denarius, de munt, die eeuwenlang het wereldverkeer zou beheerschen, werd ingevoerd.

PLINIUS ³⁾ geeft ons het jaar 269 vóór Chr. aan; LIVIUS ⁴⁾ 268.

¹⁾ *Hist. Nat.* XXXIII, 3, 13.

²⁾ Het M.S. te Bamberg geeft annos LI; andere annos LII. De tekst van eerstgenoemd M.S. schijnt de voorkeur te verdienen. Vergelijk FRIEDRICH HULTSCH, *Griechische und romische Metrologie*, 2de druk, Berlin, 1882, 302 en MOMMSEN-BLACAS, *Histoire de la monnaie romaine*, Paris 1870, II, 114.

HEINRICH WILLERS, *Die romische Goldprägung des Jahres 209 v. Chr.* (*Corolla Numismatica*, London 1906, 310—324, met plaat XVI), wil voor LI lezen LX en brengt de passage dan van toepassing op het goudgeld Januskop)(Bondseed, dat dan in 269 — 60 = 209 zou zijn geslagen. HAEBERLIN neemt daartegen stelling in, in het *Berliner Zeitschrift für Numismatik*, XXVI, 241 e. v.

³⁾ *Hist. Nat.*, XXXIII, 3, 13.

⁴⁾ *Epit.*, XV.

MOMMSEN ¹⁾ en hem volgend GRUEBER ²⁾ nemen den datum van LIVIUS aan, terwijl WILLERS ³⁾ zich verklaart voor dien van PLINIUS.

Niet onwaarschijnlijk werd de wet, die het nieuwe stelsel invoerde, in 269 aangenomen, terwijl men eerst in het volgend jaar met het slaan der munten begon. In het vervolg op ons *Overzicht van het Romeinsche muntwezen* hopen wij op deze kwestie uitvoerig terug te komen.

Een en vijftig jaren na de invoering van den denarius brengen ons dus in 218 of 217 vóór Chr., al naar mate wij de dateering van PLINIUS dan wel die van LIVIUS aannemen.

Alle monetologen weten en het zal vermoedelijk aan de geschiedschrijvers der oudheid ook wel niet onbekend zijn geweest, dat een afzonderlijk staande gouden muntslag gewoonlijk gepaard ging met geldnood. Dat er in 218 aanvallen op de Romeinsche schatkist zouden zijn gedaan, is ons niet bekend ⁴⁾. De Senaat nam toen nog geen maatregelen om een buitengewoon contingent op de been te brengen voor den komenden veldtocht. Iets anders was het een jaar daarna. In April 217, na den tegenslag van Trasimene, waren de omstandigheden er juist naar, om de uitgifte van speciale gouden munten te rechtvaardigen. Wij zouden hier dus eene bevestiging kunnen zien van den datum van LIVIUS (268), tegen dien van PLINIUS, wat betreft

¹⁾ *Monnaie romaine*, 11, 28.

²⁾ H. A. GRUEBER, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, London 1910, I, 11.

³⁾ *Corolla numismatica*, 311—312.

⁴⁾ MOMMSEN, *Romische Geschichte* en WILLERS in de *Corolla*, 312.

de invoering van den denarius. En deze bevestiging lijdt hoegenaamd geen schade door de mogelijkheid, dat — zooals ik zoo straks hoop aan te toonen — er in het jaar 217 in het geheel geen goudgeld werd geslagen. PLINIUS' autoriteit nam dat nu eenmaal aan en maakte dus van dat jaar het uitgangspunt zijner berekening: post annos LI.

En tot voor korten tijd volgden alle monetologen hem na ¹⁾.

Het jaar 217 is ook dat waarin door de lex FLAMINIA de denarius, die tot dusverre $\frac{1}{72}$ pond woog, tot $\frac{1}{84}$ pond werd teruggebracht en de bronzen as van sextantair tot unciaal ²⁾.

Van de goudstukken waarom het gaat kennen wij slechts weinig nominalen met de waardemerken 60, 40 en 20, waaronder dan respectievelijk zooveel sestertii worden verstaan.

1. Stuk van 60 sestertii:

Vz. Naar rechts gewende kop van Mars, gedekt met eenen Griekschen helm met een hippuris versierd; de baard middelmatig dik en in lokken; aan den hals sporen van eene chlamys door eene ronde fibula bevestigd; onder den hals ↓ × (= 60). Parelrand.

Kz. Naar rechts gewende adelaar, de vlucht half uitgespreid, staande op een horizontalen bliksem, dien hij met zijn klauwen vastgrijpt; daar onder ROMA, het horizontale streepje van de letter A gevormd door een rond puntje.

¹⁾ MOMMSEN-BLACAS, II, 113; HULTSCH, *Metrologie*, 302; ERNEST BABELON, *Description historique et chronologique des monnaies de la République romaine*, Paris 1885, I, Introduction, XXVII.

²⁾ PLINIUS, *Hist. Nat.*, XXXIII, 3, 13.

AILLY, II¹, 92, pl. LIII. 2;

BABELON, I, 25, n°. 29;

COHEN, XLIII. 1;

GRUEBER, I. 27, n°s 185—186, pl. XII. 1.

Drie exemplaren in het Cabinet de France wegen respectievelijk 3,39, 3,38 en 3,32 gram; een exemplaar in het Collegium Romanum 3,36 gram; een exemplaar in het Vaticaan 3,35 gram; twee exemplaren in het British Museum 3,41 en 3,368 gram; twee exemplaren in het Koninklijk Kabinet te Berlijn 3,42 en 3,35 gram; het hiervoren afgebeelde exemplaar in het Koninklijk Kabinet te 's-Gravenhage 3,35 gram en een exemplaar in onze verzameling 3,385 gram.

2. Stuk van 40 sestertii.

Vz. Als n°. 1, doch achter den nek rechtlijnig concentrisch XXXX.

Kz. Als n°. 1.

AILLY, II¹, 92, pl. LIII. 3;

BABELON, I, 25, n°. 30;

COHEN, XLIII. 2;

GRUEBER, I. 27, n°s. 187—188, pl. XII. 2;

HAEBERLIN, *Zeitschrift* XXVI. 1908, T. I. 31.

Twee exemplaren in het Cabinet de France wegen 2,25 en 2,23 gram; een exemplaar in het Collegium Romanum 2,20; twee exemplaren in het British Museum 2,234 gram; een exemplaar in het Koninklijk Kabinet te Berlijn 2,24 gram.

3. Stuk van 20 sestertii.

Vz. Als n°s. 1 en 2, doch achter den nek rechtlijnig concentrisch XX.

Kz. Als n°s. 1 en 2.

AILLY, II¹, 93, pl. LIII. 4;

BABELON, I, 26, n°. 31;

COHEN, XLIII. 3;

GRUEBER, I, 27. n°s. 189--190, pl. XII. 3;

HAEBERLIN, *Zeitschrift*, XXVI, 1908, T. I. 29.

Vijf exemplaren in het Cabinet de France wegen respectievelijk 1,13, 1,12, 1,11, 1,10 en 1,07 gram; twee exemplaren in het Collegium Romanum 1,12 en 1,09 gram; twee exemplaren in het Vaticaan 1,10 en 1,08 gram; twee exemplaren in het British Museum 1,126 en 1,113 gram; twee exemplaren in het Koninklijk Kabinet te Berlijn 1,11 en 1,12 gram.

Deze munten wegen theoretisch in scrupels respectievelijk 3, 2 en 1 (3,411, 2,274 en 1,137 gram). Het staat dan ook naar alle waarschijnlijkheid wel vast, dat PLINIUS' zegsman *deze* munten op het oog had, toen hij de waarde van het gouden scrupel in sestertii opgaf. Of hij gelijk had in zijne dateering is eene geheel andere questie.

Ook omtrent den oorsprong der munten heerschen afwijkende meeningen.

Monetologische usance — och laten wij liever zeggen sleur — is, ze te plaatsen onder de z. g. n. Romeinsch-Campaansche munten ¹⁾. En daar vinden wij ze dan ook in onze openbare en particuliere kabinetten, de meeste waarvan nu nog altijd zoo gerangschikt zijn als BABELON dat in zijn reeds vóór 33 jaar geleden verschenen werk aangeeft.

¹⁾ HENRY COHEN, *Description générale des monnaies de la République romaine*. Paris 1857, pl. XLIII, médailles (sic) de fabrique campanienne; Babelon. I. 10; *Königliche Museen zu Berlin. Beschreibung der antiken Münzen*, Berlin 1894, III. I. 165—166.

Een weinig bekende muntvorschcr, doch wiens verdiensten op het gebied der monetologie niet hoog genoeg kunnen worden geroemd, kon zich noch met de gebruikelijke dateering, noch met de algemeene meening omtrent den oorsprong der munten vereenigen.

Wij bedoelen JOHN FRANCIS WILLIAM, Graaf DE SALIS ¹⁾, die, na reeds op jeugdigen leeftijd begonnen te zijn met het verzamelen van Romeinsche munten, vóór het bereiken van den dertigjarigen leeftijd een zeer uitgebreid kabinet bezat. Van October 1859 tot Juni 1869 werkte hij bijna dagelijks in het muntkabinet van het British Museum, aan de taak, die hij zich zelf had opgelegd: het in chronologische en geographische volgorde brengen van de zeer omvangrijke Romeinsche series, tot dusverre gerangschikt volgens het onwetenschappelijke systeem COHEN.

Het oordeel van DE SALIS nu was, dat de munten eerder moesten zijn geslagen en zoowel binnen Rome als daarbuiten, niet noodzakelijk te Capua. De stijl van deze munten zou dan ook nagenoeg niets hebben van dien van het Romeinsch-Campaansch geld. Hij stelde het begin van dezen gouden muntslag in 240, het einde in 229 vóór Chr. ²⁾.

Toen DE SALIS in October 1859 van Bestuurderen van het wereldberoemde Londensche Kabinet toestemming had bekomen om de munten volgens zijn eigen systeem te rangschikken, verdeelde hij de bewuste goudstukjes in twee klassen:

¹⁾ Zie over hem: *Numismatic Chronicle* 1872 en GRUEBER, *Catalogue*, I. XII.

²⁾ GRUEBER, *Catalogue*, I. 27.

(1) die van slechten stijl met muntmeestersymbolen ¹⁾;

(2) die van goeden stijl, zonder symbolen, de hiervoren onder 1, 2 en 3 beschrevene. Deze laatste zouden dan afkomstig zijn uit het munthuis van Rome; de andere met de overeenkomstige denarii en bronzen munten uit locale munthuizen en beide klassen uit het tijdvak \pm 240—229 v. Chr.

Stelt men nu de vraag: Welke basis heeft DE SALIS' chronologie? dan kunnen wij daarop antwoorden: de muntmeestersymbolen.

De munten aan Rome toegeschreven laten wij nu een oogenblik buiten beschouwing, aangezien die geene dergelijke merken vertoonen. Bij de locale uitgiften zien wij echter, dat de goudstukken juist dezelfde muntmeestersymbolen vertoonen als de denarii van oorspronkelijk gewicht (4,548 gram) en vroegen stijl uit de jaren 269 tot omstreeks 240 en, in enkele gevallen, als het brons van den in eerstgemeld jaar ingevoerden sextantairen muntvoet. Dit geeft dus in ieder geval aanleiding tot eene dateering lang vóór 217 vóór Chr. De locale goudstukken zijn, evenals de zilveren denarii van bedoelde series, van veel ruwer fabrikaat dan die van de hoofdstad.

Met het symbool een anker vinden wij een 60 sestertii-stuk en een denarius; met een speerpunt een 60 sestertii-stuk, een denarius en een quinarius; hetzelfde goudstukje, doch nu met een staf als symbool, kunnen wij in verband brengen met den denarius en den bronzen as, semis, triens, quadrans en sextans van sextantairen

¹⁾ *Idem.* II 155—163.

standaard; een ander met een vijfpunt met den denarius; en het 20 sestertii-stuk een korenaar vertoonende met den semis en kleinere nominalen van dienzelfden standaard, alle overeenkomstige symbolen vertoonende ¹⁾).

HILL ²⁾ maakt echter de opmerking, dat zij, die de latere dateering van de goudstukken in kwestie willen handhaven, er de aandacht op vestigen, dat vier van deze vijf symbolen, nl. anker, speerpunt, staf en vijfhoek, óók voorkomen op denarii en bronzen geld, die — aangezien het brons unciaal is — aan eenen lateren tijd moeten worden toegekend, daar de unciale voet den sextantairen eerst in 217 vóór Chr. verving ³⁾. Hieruit leidt HILL echter niet af, dat de gouden munten beslist in een lateren tijd thuis behooren, doch alleen, dat wij vrij zijn onze keus te doen *tusschen* de twee data's. De symbolen zelve wijzen ons op den vroegen datum, en zoo ook de stijl van de gouden munten, die, wat betreft de stukken door DE SALIS aan het Romeinsche munthuis toegeschreven, in het oog vallend beter is dan de stijl van de denarii van omstreeks 217 vóór Chr. En over dien stijl kunnen wij zoo goed oordeelen; zijn toch al de tot ons gekomen goudstukjes zoo zuiver geslagen en zoo uitmuntend bewaard, echt «à fleur de coin».

Wij spraken over muntmeesterssymbolen en noemden daaronder een staf. Als eene typische uiting van eene thans verdwenen school laat ik hier volgen eene pas-

¹⁾ GRUEBER, *Catalogue*, II. 155—165.

²⁾ G. F. HILL, *Historical roman coins from the earliest times to the reign of AUGUSTUS*, London 1909, 40.

³⁾ GRUEBER, II. 213 e. v.

sage uit het overigens zoo verdienstelijke handboek van LENORMANT ¹⁾.

Les pièces de 40 sesterces ont, en général, dans le champ des symboles, que l'on doit considérer comme la marque personnelle de chacun des généraux, une ancre, un fer de lance, un bâton noueux, un pentagone, ce qui permet d'en rapprocher les pièces d'argent et de cuivre aux types ordinaires qui, présentant les mêmes symboles, doivent être rattachées aux mêmes émissions. D'après le système habituel chez les Romains de prendre, toutes les fois que le cognomen était le nom d'un objet matériel, la figure de cet objet pour emblème monétaire, le bâton noueux, *scipio*, qui se reproduit sur les deniers d'un assez grand nombre d'émissions diverses, serait l'emblème naturel des CORNELIUS SCIPIO, et les monnaies d'or qui le présentent pourraient, avec une assez grande vraisemblance, être considérées comme frappées par le grand Scipion, en vertu de ses pouvoirs militaires, tandis qu'il préparait en Sicile et dans le midi de l'Italie son expédition d'Afrique (204 av. J.—C.).

De hedendaagsche monetoloog is veel voorzichtiger en maakt niet meer zoo spoedig zulke stoute gevolgtrekkingen!

Nemen wij de dateering van DE SALIS aan, dan moeten wij de mededeeling van PLINIUS, wat betreft het jaar, waarin te Rome het eerst in goud gemunt werd, verwerpen. Die mededeeling kan zeer goed mogelijk haar oorsprong hebben gevonden in eene ingewikkelde redeneering van den een of anderen oudheidkundige, die, van meening zijnde, dat deze gouden munten geslagen waren gedurende de groote Hannibaliaansche crisis — zooals zeer begrijpelijk is — ging

¹⁾ FRANÇOIS LENORMANT, *La monnaie dans l'antiquité*, Paris 1897. II. 289—290.

terugtellen om te zien, hoeveel jaren dat was na de invoering van het zilvergeld. En verdient PLINIUS onvoorwaardelijk geloof? Op het gebied der evolutie van het Romeinsche muntwezen zeker niet. Maar vallen wij hem niet te hard. «Même dans ses bévues, PLINE n'est qu'un copiste» ¹⁾. Neen, de moderne monetoloog moet, evenals de moderne archeoloog, zijn datum baseeren op de vergelijking van de gouden munten zelve met andere stukken, waarmede zij naar alle waarschijnlijkheid gelijktijdig zijn geslagen, bijvoorbeeld met de denarii en bronzen munten, die door gewicht en stijl ons toonen, dat zij behooren in de jaren vóór de Hannibaliaansche crisis.

Er bestaat geen ander Romeinsch goudgeld, dat, op redelijke gronden, kan worden toegeschreven aan de jaren 218 of 217 vóór Chr. Wanneer de door HILL ontwikkelde theorie juist is, dan is òf de bron van PLINIUS onbetrouwbaar, òf PLINIUS heeft zijn zegsman niet goed begrepen, òf de toen geslagen gouden munten zijn niet tot ons gekomen. De laatste veronderstelling is al zeer onwaarschijnlijk en kunnen wij gerust verwerpen.

HILL beschouwt de dateering van DE SALIS nader en poogt de grenzen daarvan te verkleinen. Aangenomen mag worden, dat diens veronderstelling: 240—229 vóór Chr. eene marge van een paar jaren aan iedere zijde laat.

Nu komen — wij herhalen zulks — in de oude geschiedenis, dergelijke geïsoleerd staande aanmuntingen van goudgeld bijna alléén voor in tijden van geldnood.

Wil men eenige bewijzen, dan lette men op het goud-

¹⁾ THEODORE REINACH, *L'Histoire par les Monnaies*, Paris, 1902. 98.

geld geslagen, toen de Arcadiërs in 365 vóór Chr. zich meester maakten van Olympia en de leiding der beroemde spelen aan de Pisanen toevertrouwden ¹⁾).

In de jaren 407—406, tegen het einde van den Peloponnesischen oorlog, moest Athene, na ter zee groote verliezen te hebben geleden, met zeer veel spoed eene geheel nieuwe vloot uitrusten en bemannen. Om te gemoet te komen aan deze buitengewoon groote uitgaven, werden de gouden Nikestandbeelden van het Parthenon naar de Munt gezonden en de bekende halvestaters en onderdeelen met Athenakop) (A ⊙ E, verdiept vierkant, uil op olijftak, daarvan vervaardigd ²⁾).

Oók zouden na den slag bij Chaeroneia in 338, in tijden van geldnood, gouden ornamenten uit het Parthenon in munten zijn veranderd ³⁾. En eerst een tiental jaren geleden heeft men een groep electrummunten — staters volgens den Milesischen standaard van 14,06 gram — geslagen door Chios, misschien in vereeniging met Samos, Lampsacus en andere steden, met groote waarschijnlijkheid toegeschreven aan de crisis, die het gevolg was van den Ionischen opstand, 500—494 vóór Chr. ⁴⁾.

¹⁾ G. F. HILL, *Historical Greek coins*, 76. Vergelijk HEAD, *Historia numorum*, 445.

²⁾ U. KOHLER, *Über die attische Goldprägung* in *Zeitschrift für Numismatik*, XXI 5. 1898, 11 e. v., plaat I.

³⁾ British Museum, *Catalogue, Attica*, London 1888. pl. V, 1—2; HEAD, *Historia numorum* 375 en fig. 213; KOHLER, t. a. p. pl. I. 16—18.

⁴⁾ P. GARDNER, *The Gold Coinage of Asia before ALEXANDER THE GREAT*, in *Proceedings of the British Academy*. Vol. III. London 1908. J. N. SVONOROS wil deze munten geplaatst zien in het jaar 255, ten tijde van ANTIGONUS GONATAS. *Journal international d'archéologie numismatique*, Athènes 1898, 107.

De typen van onze gouden munten — vestigen wij onze aandacht hierop — zijn beslist militair: Mars)(Jupiter's adelaar op bliksem.

GRUEBER ¹⁾ ziet in deze typen eene zinspeling op den goeden afloop van den strijd tegen Carthago, die bijna vierentwintig jaren had geduurd.

Ook HAEBERLIN. Deze groote kenner van Rome's oudste muntwezen, zegt: ²⁾

Symbolische Schlüsse aus Münztypen sind zwar nicht ohne Bedenken. Dennoch dürften der Kopf des Mars auf der Vs. der aurei, der Adler mit dem Blitze auf der Rs. als Symbole aufzufassen sein, die gar wohl zu dem Gedankengang passen, dass die römischen Heere in ihrem Kampfe um die Existenz des Vaterlandes durch den Kriegsgott und den Adler des Jupiter zum endlichen Siege geführt werden möchten.

Maar in 240 vóór Chr. was in Rome de crisis voorbij. De eerste Punische oorlog was juist ten einde en gaven de tijdsomstandigheden althans geene aanleiding tot eenen specialen muntslag.

Dank zij de onderzoekingen van Baron D'Ailly, staat het nu wel vast, dat de sextantaire voet reeds in 268 vóór Chr., te gelijk met den denarius, wettelijk was ingevoerd ³⁾. Voor zoover als eene gevolgtrekking mag worden gemaakt uit de vergelijking van de sextantaire bronzen munten, de tijdgenooten van de locale goudaanmuntingen, kan dat goudgeld niet verder teruggebracht worden dan tot 268 vóór Chr. Daar staat tegenover, dat het zoo goed als zeker is, dat de denarii met

¹⁾ *Catalogue*, I. 13.

²⁾ *Berliner Zeitschrift für Numismatik*, XXVI. 1907. 269.

³⁾ HEINRICH WILLERS, *Geschichte der römischen Kupferprägung vom Bundesgenossenkrieg bis auf Kaiser CLAUDIUS*, Leipzig 1909, 40.

symbolen nu juist niet onder de oudste kunnen gerekend worden.

Inderdaad — iedereen, die zich met antieke munten bezig houdt, weet dit — het aanwezig zijn van een symbool op eene munt, die óók zonder dat symbool voorkomt, is een bewijs van lateren slag.

HILL ¹⁾ meent dan ook te mogen veronderstellen, dat de meergenoemde gouden munten thuis behooren in het laatst van den eersten Punischen oorlog en wel in de dagen van de eindcrisis.

BAHRFELDT ²⁾ valt hem daarin bij.

Sehr interessiert hat mich das, was Hr. Dr. HILL über den Zeitpunkt der Ausprägung des Sesterzgoldes sagt. Ich stimme ihm bei und habe schon früher mehrfach ausgesprochen, dass ich seine Prägung für alter halte, als 217 v. Chr. Meine hoffentlich bald erscheinenden Untersuchungen über die „Römische Goldprägung zur Zeit der Republik und unter Augustus“ werden dies ausführlich erörtern ³⁾.

Van groot belang is het nu voor ons te weten hoe de toestand in die dagen was.

In het bekende geschiedwerk van Dr. H. VAN GELDER ⁴⁾ lezen wij het volgende:

Moedeloosheid maakte zich meester van de meerderheid der Romeinsche senatoren. Na zestien jaren oorlogs, na zooveel inspanning en kosten nog altijd geen beslissende

¹⁾ *Historical roman coins*. 43.

²⁾ In zijne recensie van HILL's werk in het *Numismatisches Literaturblatt*, XV. 1908--1909, 1457.

³⁾ De aangekondigde verhandeling schijnt echter tot dusver nog niet verschenen te zijn. De tijdsomstandigheden zullen daaraan wel niet vreemd wezen.

⁴⁾ Dr. H. VAN GELDER, *Algemeene Geschiedenis*. Groningen 1906, II, 221—222.

uitkomsten! Men onttrok zich aan den oorlog, en liet hem slepen in plaats van hem te voeren. Ook te Carthago leed men aan uitputting en ontzettend geldverlies. De Lybische onderdanen waren bovendien lastig en oproerig. Ook daar ging men, naar het voorbeeld der tegenstanders, tot verpoozing over in plaats van tot verdubbeling der energie. Wij kunnen niet meer beoordeelen, in hoeverre Carthago, ja zelfs in hoeverre Rome tot die houding gerechtigd was. Slechts één jong Carthaagsch officier, HAMILCAR BARCAS, voerde in die zes moedeloze jaren (248—242) met buitengewoon succes den kleinen oorlog in den westhoek van Sicilië. Maar, glansrijk als zijne daden mochten zijn, eene beslissing kon slechts komen van expedities op groote schaal. Dat besef bracht in 242 eenige warme vaderlanders te Rome tot een besluit, hetwelk zijns gelijke zoekt in de wereldgeschiedenis. Ziende, dat Rome niet meer in staat was of meende te zijn, om een groote scheepsmacht uit te rusten, boden zij voor eigen rekening aan hun gemeenebest eene vloot aan van tweehonderd voortreffelijk gebouwde oorlogsschepen, bemand met zestigduizend matrozen. De nobele daad vond haar loon. De Carthagers waren volslagen verrast en hadden geen vloot, om daar tegenover te stellen. IJlings raapten zij een aantal schepen bijeen, en lieten die uitzeylen, ten einde de verbinding met Sicilië open te houden; maar deze macht leed tegenover de zooveel beter uitgeruste der Romeinen een deerlijke nederlaag bij Aegusa (nu Favignana), een der Aegatische eilanden (einde 242 of begin 241). De slag bij de Aegatische eilanden maakte een einde aan den oorlog. De Carthagers, erkennende, dat thans de heerschappij ter zee en daarmede het bezit van Sicilië aan hunne vijanden was gekomen, misten de veerkracht en den moed, om na drie en twintig jaren strijd dat resultaat te willen betwisten; de Romeinen kwamen hun tegemoet, door een draaglijken vrede aan te bieden.

Om de uitrusting en bemanning van zulk eene, voor die dagen enorme vloot te bekostigen was eene speciale uitgifte van munten noodzakelijk.

In dit jaar nu zou HILL ¹⁾ — en wij met hem — de gouden 60, 40 en 20 sestertiistukken met de corresponderende zilveren en bronzen munten willen stellen.

HAEBERLIN kan zich met deze stelling niet vereenigen.

In eene met HILL gevoerde briefwisseling voert hij daartegen het volgende aan:

1. Wordt de stelling aanvaard, dan moet het bericht van PLINIUS worden verworpen;

2. de vloot van 242 werd geheel uit particuliere middelen betaald, niet door den Staat;

3. het is waarschijnlijk, dat eene uitgifte van goud met de unciale reductie van 217 gepaard ging, wordende het goud boven zijne werkelijke waarde getarifeerd en zulk eene buitengewone waarde van het goud past in geen enkel jaar beter dan in het crisisjaar 217;

4. de questie van de symbolen bewijst niets tegen den lateren datum.

Punten 1 en 4 zijn reeds behandeld. Wát 2 betreft: alhoewel de vloot uit particuliere middelen tot stand was gebracht, was er natuurlijk veel geld noodig om het scheepsvolk te betalen.

Toen GELON'S gemalin, DEMARETE, in 479 vóór Chr. de honderd talenten goud, die zij van de dankbare Carthagers ten geschenke had gekregen liet vermunten tot de beroemde Demareteia (Pentekonlitra of decadrachmen) was het de Staat die ze liet slaan ²⁾.

Aangaande 3: Evenals in 242 was er een crisis in 217, doch waarschijnlijk niet zulk een ernstige; uit-

¹⁾ *Historical roman coins*. 43.

²⁾ A. J. EVANS in *Numismatic Chronicle*, London, 1894, 189 e. v ; HILL, *Historical greek coins*, 38.

gifte van goud boven de innerlijke waarde was dus ook toen zeer goed mogelijk.

Een enkel woord nog over het gewicht en de goudswaarde der geldstukken, die ons bezig hebben gehouden.

Aangezien het kleinste der drie goudstukjes een scrupel woog (1,137 gram) en in waarde gelijk stond aan 20 sestertii of 20 scrupel zilver, moet de verhouding van goud tot zilver zijn geweest 1 : 20, vooropstellende, dat wij nu den denarius rekenen op zijne oorspronkelijke waarde van 4 scrupel zilver ($4 \times 1,137$ gram = 4,548 gram). Maar ook indien de meening der oudere monetologen eens waar was, dat de munten niet vóór 217 vóór Chr. zijn geslagen, toen de denarius teruggebracht was tot $\frac{6}{7}$ van zijn oorspronkelijk gewicht of $\frac{1}{84}$ pond, dan zou de verhouding nog zijn geweest 1 : 17,143.

In ieder geval dus werd aan het goud eene te hooge waarde toegekend. De normale verhouding toch in dezen tijd was 1 : 15 ¹⁾.

En iets anders konden wij niet verwachten of de munten nu ook al na den eersten, dan wel gedurende den tweeden Punischen oorlog het licht zagen.

Het was «noodgeld», dat Rome's Senaat ieder oogeblik tegen zijne muntwaarde kon inlossen.

Amsterdam, Februari 1918.

H. J. SCHARP.

¹⁾ Dr. jur. E. J. HAEBERLIN, *Zum Corpus numorum aeris gravis. Die Systematik des ältesten römischen Münzwesens*, Berlin 1905. 26.